

**STILLANOVEL AND THE
MATERIALITY OF CARL ANDRE'S
POETIC 'SCREENS'**

71
Helena Shaskevich

**STILLANOVEL EN DE
MATERIALITEIT VAN CARL ANDRE'S
DICHTERLIJKE 'SCHERMEN'**

PIXEL STRESS

81
Anouk Kruithof

PIXEL STRESS

THE PAINTER AS ILLUSTRATOR

•
LIVRES D'ARTISTES IN THE COLLECTION
OF THE VAN GOGH MUSEUM

91
Marieke Jooren

DE SCHILDER ALS ILLUSTRATOR

•
LIVRES D'ARTISTES IN DE COLLECTIE
VAN HET VAN GOGH MUSEUM

REMEMBERING THE BOOK

•
NOSTALGIA AND INTERMEDIALITY
IN TWO CONTEMPORARY
EXPERIMENTAL NOVELS

115
Sara Tanderup

HERINNERINGEN AAN HET BOEK

•
NOSTALGIE EN INTERMEDIALITEIT
IN TWEE HEDENDAAGSE
EXPERIMENTELE ROMANS

TIERGARTEN

131
Johannes Schwartz

TIERGARTEN

ABSTRACTS

138

SAMENVATTINGEN

COVER

143
Nikos Mantzios & Merel Schenk

OMSLAG

EDITORIAL

While the expression 'betwixt and between', according to several dictionaries, means 'not the one thing, nor the other', anthropologist Victor Turner, in a classic essay from 1964, applies this expression to the liminal: the moment of transgression in which the world is turned on its head and a state of exception or exclusion prevails. In anthropology, rituals revolving around birth, marriage or death, but also carnival - originally a catholic celebration - and the inversion of morality and societal order they entail, are considered typical examples. Also, Turner was one of the first to examine how such a condition is related to the body, to the material.

In our process of thinking about the artist's book as a medium within the visual arts, notions of in-between positions and transition as relations to the material came to life. On the one hand, there is a book: while turning over pages, the viewer develops a relation with regards to the paper, the ink, the colours, and the words. On the other, we are dealing with the visual arts here, which implies that the book will be put on display and locked up in exhibitions, museums, or galleries as a precious object. Often, the possibility of looking, reading, holding, and feeling the book is lost. In this respect, the artist's book constitutes a zone outside of the ordinary, and with regards to its function, its treatment, its history, and its definitions, takes up an in-between position.

All attempts at defining the artist's book seem to fail. As Johanna Drucker puts it in her book *The Century of Artists' Books*: "Any attempt to describe a heterogeneous field of activities through particular criteria breaks down in the face of specific books or artists." As we were preparing this issue, we noticed more and more how the artist's book connects different disciplines with one another, and therefore hitches into several debates at once. The artist's book finds itself at the intersection of different traditions within the production of books and art, relates to the fields of literature, visual art,

REDACTIONNEEL

Terwijl de uitdrukking *betwixt and between* in verscheidene woordenboeken duidt op 'het één noch het ander', betreft antropoloog Victor Turner deze uitdrukking in een klassiek geworden essay uit 1964 op het liminale: een ogenblik van overgang waarin de wereld op zijn kop staat en er een status van uit-of afzondering heerst. In de antropologie worden rituelen rond de geboorte, het huwelijk en de dood, of het van origine katholieke carnaval met de bijbehorende omkering van moraal en maatschappelijke ordening als voorbeelden hiervan gezien. Turner was ook een van de eersten die onderzocht hoe een dergelijke toestand verbonden is aan het lichaam, het materiële.

In ons denken over het kunstenaarsboek als medium binnen de beeldende kunst kwamen zowel de noties van tussenpositie en overgang als de relatie met het materiële tot leven. Enerzijds is het een boek: de kijker ontwikkelt een relatie tot het papier, de inkt, de kleuren en de woorden door er doorheen te bladeren. Anderzijds gaat het om beeldende kunst, waarbij het erop neerkomt dat het werk in tentoonstellingen, musea of galleries als waardevol object wordt uitgesteld of opgeborgen. Daarbij verdwijnt dan vaak de mogelijkheid tot kijken, lezen, vasthouden en voelen. Het kunstenaarsboek vormt in onze optiek een zone die buiten het begrensde valt en neemt qua werking, behandeling, geschiedenis en definiëring een tussenpositie in.

Elke poging tot definiëring van het kunstenaarsboek lijkt op niets uit te lopen. Zoals Johanna Drucker het omschrijft in haar boek *The Century of Artists' Books*: "Any attempt to describe a heterogeneous field of activities through particular criteria breaks down in the face of specific books or artists." Gaandeweg de voorbereidingen viel het ons op dat het kunstenaarsboek veeleer verschillende disciplines met elkaar in verbinding brengt en daarom tegelijkertijd op allerlei verschillende discussies inhaakt. Zo bevindt het zich op het snijvlak van tradities van boek- en kunstproductieprocessen, raakt

and graphic design, and has proven itself relevant in debates revolving around the analog and the digital. It refuses to be reduced to one tradition. In fact, what it embodies is precisely the overlap, the point of contact between different disciplines and categories.

The issue opens with an article by Johan Pas. Pas commences his historical reflections on the artist's book at an earlier point in time than is usual in the existing literature. Departing from work by Lucio Fontana and Yves Klein from the 1940s and 1950s, he addresses interactions on the level of the page: monochromatic pages, perforation, and other direct neo-avantgardist interventions. By focussing on the material qualities of the page, Pas pushes the debate to its critical point: artists employ the book as a platform for physical interventions and interactions; a strategy that we believe has regained significance in today's digital era.

After all, the attention to materiality, so emphatically present in the artist's book, is striking in an age where a considerable part of our existence unfolds in the realm of the digital. However, there is a growing understanding that materiality traverses the boundaries of what is considered real and virtual.

The next two articles consider the impact of the digital on the status and meaning of the artist's book. Samuel Teixeira analyses the virtualisation of artists' books, considering three different modes: the digital representation of artists' books, the rendering and collecting of artists' books in digital archives, and the design of digitally born artists' books. Angela Bartholomew subsequently analyses the case-study of *MARBLEPUBLIC* (1991); a project with an artists' book in a key role. The book presents an exhibition that exists only on paper: the images have been rendered digitally and present an arrangement that never really existed. Bartholomew considers the consequences for the book-as-exhibition of the influence of various forms of mediation.

het aan literatuur, beeldende kunst en grafisch ontwerp, en heeft het zich verder relevant gemaakt in discussies rond het analoge en digitale. Toch weigert het kunstenaarsboek zich te laten onderbrengen in één ervan. Het belichaamt juist de overgang tussen disciplines en categorieën.

Het nummer opent met een artikel van Johan Pas. Deze laat zijn historische beschouwing eerder aanvangen dan in studies over het kunstenaarsboek gebruikelijk is. Vanuit het werk van Lucio Fontana en Yves Klein uit de jaren 1940 en 1950 richt hij zich op de interactie op paginaniveau: monochrome bladzijdes, perforaties en andere directe neo-avantgardistische interventies. Door de materiële eigenschappen van de pagina centraal te stellen zet Pas de discussie op scherp: kunstenaars gebruiken het boek als platform voor fysieke interventies en interacties; een strategie die volgens ons hernieuwde waarde heeft in het huidige digitale tijdperk.

De aandacht voor materialiteit, die in het kunstenaarsboek zo nadrukkelijk aanwezig is, is immers opvallend in een tijd waarin een aanzienlijk deel van het bestaan zich digitaal afspeelt. Echter, het besef lijkt te groeien dat materialiteit de grenzen doorkruist van dat wat echt en virtueel genoemd wordt.

De twee volgende artikelen overwegen de invloed van digitaliteit op de status en betekenis van het kunstenaarsboek. Samuel Teixeira analyseert de virtualisatie van kunstenaarsboeken en neemt hierbij drie modi in ogenschouw: digitale representatie van kunstenaarsboeken, het digitaal archiveren van fysieke kunstenaarsboeken en het ontstaan van kunstenaarsboeken uit digitale ontwerpen. Angela Bartholomew analyseert vervolgens de casus van *MARBLEPUBLIC* (1991); een project met een kunstenaarsboek als sleutelwerk. Het boek presenteert een tentoonstelling die enkel bestaat op de bladzijdes: de beelden zijn 'gerenderd' en presenteren een opstelling die nooit heeft bestaan. Bartholomew overweegt wat de consequenties zijn voor het boek-als-tentoonstelling onder invloed van de verschillende vormen van mediatie.

As an intervention and to contextualize the debates around the digital, we have included a short translation and facsimile reproduction of the 1973 article 'The Obsession with the Book' from *Cause commune*, a short-lived French magazine established by Jean Duvignaud, Georges Perec, and Paul Virilio. In this article, Alain Bourdin wonders whether the heyday of the book as a medium is not over. This debate has a familiar ring to it, even if it is no longer the Xerox machine that is said to form a threat to the book, but the computer.

In her article, Helena Shaskevich looks into Carl Andre's *Stillanovel* (1974). After having been displayed in an exhibition space, this series of poems were published in a book. Shaskevich argues that Andre, in part, used the page as a screen: the work is reminiscent of a film because of its spatial ordering as well as the sequence that unfolds as the pages are turned over. Andre's work thus inaugurates a debate on the diverse notions of seriality that affect the artist's book as a medium.

Marieke Jooren, in a contribution that is rich in imagery, discusses a selection of *livres d'artistes* from the collection of the Van Gogh Museum. These works are often considered the predecessors of the contemporary artist's book. The books have recently been digitized, and *Kunstlicht* was allowed to use some of these images. Jooren highlights several aspects of the books; early ways of using images that breached existing conventions related to the layout of the page. The *livres d'artistes* mark the blurring of the boundaries between artists, writers, and graphic designers in the production process of books.

Sara Tanderup subsequently stresses that these boundaries are still to be problematized in our current day and age. She looks into two recent literary works: Anne Carson's *Nox* (2009) and Oscar K's *Af Olafur Kjartansson's optegnelser om den skjulte skrift* (2011). In both books, experiments with word, image, as well as the form of the book itself take place. While the books appear

Om de discussies rond digitaliteit te contextualiseren, nemen we bij wijze van interventie een verkorte herdruk en vertaling op van het in 1973 gepubliceerde artikel 'De obsessie voor het boek' uit tijdschrift *Cause commune*, een Frans tijdschrift opgericht door Jean Duvignaud, Georges Perec en Paul Virilio dat maar een kort leven beschoren was. In dit artikel stelt Alain Bourdin de vraag of het boek als medium niet zijn beste tijd heeft gehad. Een discussie die ons bekend voorkomt, met dien verstande dat niet langer het kopieerapparaat de bedreiging vormt, maar de computer.

Helena Shaskevich onderzoekt in haar artikel Carl Andre's *Stillanovel* (1974). Na een ruimtelijke tentoonstelling werd deze serie gedichten vervolgens uitgegeven in boekvorm. Shaskevich stelt dat Andre de bladzijde gedeeltelijk als scherm inzet: het werk doet denken aan een film door zowel de ruimtelijke ordening als door de handeling van het bladeren waarin zich een sequentie ontvouwt. Het werk van Andre opent hiermee een discussie over de verschillende noties van serialiteit die van invloed zijn op het kunstenaarsboek als medium.

De beeldrijke bijdrage van Marieke Jooren bespreekt een selectie van *livres d'artistes* uit de collectie van het Van Gogh Museum. Deze werken worden vaak als voorgangers van het moderne kunstenaarsboek gezien. De boeken zijn onlangs gedigitaliseerd, en *Kunstlicht* kreeg een aantal beelden ter beschikking. Jooren licht opvallende aspecten van de boeken toe, zoals de vroege vormen van beeldgebruik die een breuk vormden met conventies van bladspiegel. Daarmee markeren deze *livres d'artistes* het vervagen van grenzen tussen kunstenaar, schrijver en vormgever in het totstandkomingsproces van boeken.

Sara Tanderup, vervolgens, benadrukt dat deze grenzen in het huidige tijdsgewricht nog steeds bevestigd dienen te worden. Ze richt zich op twee recente literaire werken: Anne Carson's *NOX* (2009) en Oscar K's *Af Olafur Kjartansson's optegnelser om den skjulte skrift* (2011). In beide boeken wordt geëxperimenteerd met zowel woord, beeld, als vorm

as if they are unique objects, they really are commercial novels, published in large editions. Tanderup connects the seeming material uniqueness to a certain yearning for authenticity that has become rather common, and appears to be related to a sense of nostalgia to earlier – analog – days.

The cover of this issue also emphasizes the blurring boundaries between analog and digital. Artist Nikos Mantzios collaborated with Merel Schenk, *Kunstlicht*'s graphic designer, in the creation of a cover that is at once an analog *and* a digital design. Mantzios processed a print of the concept-cover, only to digitize this physical result again for the printing of the issue. Furthermore, this issue features artists' contributions by Anouk Kruithof, Ruth van Beek, and Johannes Schwartz, who each deal with the thematics of this issue in their own way.

Kunstlicht would like to thank all those involved for their contribution to this publication. Finally, we are grateful to Evelyn Austin, Ragna Manz, and Sophie Mulder, who have decided to quit the editorial board, and we warmly welcome Marianna Maruyama in our midst.

On behalf of the editorial board,

Herbert Ploegman and Veerle Spronck

van het boek. Hoewel de boeken unieke objecten lijken, zijn het in werkelijkheid commerciële, in grote oplages uitgegeven romans. De schijnbare materiële uniciteit koppelt Tanderup aan een zekere hang naar authenticiteit die tegenwoordig opgeld doet, en die weer verbonden lijkt te zijn met een nostalgie naar vroegere – lees: analoge – tijden.

Ook de cover van dit nummer benadrukt de vervagende grenzen tussen analoog en digitaal. Kunstenaar Nikos Mantzios werkte samen met *Kunstlicht*-vormgever Merel Schenk aan het creëren van een omslag dat een analoog én digitaal ontwerp vormt. Mantzios bewerkte een afdruk van de concept-cover, waarna hij het fysieke resultaat weer digitaliseerde ter afdruk. Verder zijn doorheen dit nummer kunstenaarsbijdrages te vinden van Anouk Kruithof, Ruth van Beek en Johannes Schwartz, die elk op hun eigen manier omspringen met de thematiek van dit nummer.

Kunstlicht wil alle betrokkenen hartelijk bedanken voor hun bijdrage aan deze uitgave. Binnen de redactie nemen wij afscheid van Evelyn Austin, Ragna Manz en Sophie Mulder en verwelkomen we Marianna Maruyama in ons midden.

Namens de redactie,

Herbert Ploegman en Veerle Spronck